

Лідія Мамчур

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ ВНЗ

У статті обґрунтовано доцільність спрямувати навчальну діяльність студентів у комунікативно компетентнісному руслі; розкрито сутність основних комунікативних термінів, які є базовими у процесі формування комунікативної компетентності магістрантів.

Ключові слова: комунікативна компетентність, майбутній учитель, комунікативний термін.

Реформування шкільної освіти пов'язане з оновленням змісту й методики навчання рідної мови в середніх і вищих навчальних закладах. Нині мовна освіта зорієнтована на розвиток особистості, формування її інтелектуального, творчого потенціалу, вміння розв'язувати проблемні ситуації як на виробництві, так і в інших сферах діяльності, зокрема освітній. Від того, якою буде особистість майбутнього вчителя української мови початкових класів (який формує фундаментальні мовні та мовленнєві знання і вміння, комунікативні вміння і навички дитини-школяра), вчителя-словесника основної школи значною мірою залежить і формування нової генерації українців, носіїв рідної (української) мови, здатних вільно і комунікативно спілкуватися в різних сферах суспільного життя.

Для виховання такої особистості потрібні відповідні педагогічні умови для організації навчання мови на комунікативно-діяльнісній основі. Це потребує належної підготовки вчителя української мови початкової та основної школи, його високої комунікативної компетентності, що включає:

- орієнтованість у різноманітних ситуаціях спілкування, яка базується на знаннях про навколишній світ і життєвому досвіді індивіда;
- спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням завдяки розумінню себе й інших при постійній видозміні психічних станів, міжособистісних відносин і умов соціального середовища;
- вміння будувати висловлювання в різних стилях, типах і жанрах мовлення;
- володіння на високому рівні мовною та предметною компетенцією;
- знання дидактичної та лінгвістичної, комунікативної термінології;
- внутрішні засоби регуляції комунікативних дій на виявлення і виправлення помилок різних типів у чужому мовленні;
- внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікативної дії у визначеному колі ситуацій міжособистісної взаємодії;
- здійснення навчальної комунікації за допомогою мовних засобів,

які неможливіють реалізацію естетичної функції мови: презентують красу та багатство мови, її виразність, точність, логічність, доречність, акцентність;

- уміння здійснювати різні види аналізу текстів усіх стилів, продукувати навчальний і власний текст.

Реалізація методики формування професійної комунікативної компетентності студентів, майбутніх учителів української мови передбачає знання нових професійних термінів, передусім лінгводидактичних та використання системи засобів при вивченні мовознавчих, лінгво-методичних дисциплін, а саме: введення у навчальні плани лінгвістичних і лінгводидактичних дисциплін комунікативно-діяльнісного спрямування, мовнокомунікативна направленість навчальних програм, навчально-методичних комплексів, навчальних посібників, добір системи вправ і завдань комунікативно-діяльнісного навантаження.

Аналіз наукової літератури свідчить, що обґрунтуванням і дослідженням проблеми формування комунікативної компетентності особистості займалися вітчизняні і зарубіжні вчені-лінгвісти, психологи, психолінгвісти, лінгводидакти ХХ століття і продовжують різноаспектні дослідження нині (Н. Бабич, О. Біляєв, А. Богущ, М. Вашуленко, Г. Ващенко, В. фон Гумбольдт, Т. Донченко, О. Духнович, О. Леонтев, Л. Мацько, В. Онищук, М. Пентилюк, О. Потебня, Т. Симоненко, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, В. Тоїдіс, О. Хорошковська, Л. Щерба та ін).

Метою статті є характеристика комунікативно компетентнісного спрямування навчальної діяльності студентів; визначення, тлумачення й оцінка основних термінологічних комунікативних понять, які є базовими для формування комунікативної компетентності студентів-магістрантів ВНЗ у процесі вивчення навчальної дисципліни «Основи мовної комунікації».

У межах підготовки майбутніх учителів української мови початкової ланки освіти в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини у процесі здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» навчальними планами і робочими програмами визначено вивчення навчальної дисципліни «Основи мовної комунікації», яка має комунікативно-діялісне спрямування.

Провідним завданням дисципліни є формування комунікативної компетентності особистості, володіння мовним матеріалом (мовленням), дотримання правил мовленнєвої поведінки, соціальних норм мовленнєвої комунікації згідно вимог Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти України. Розкрити основні положення теорії спілкування, загальні закони, види техніки і прийоми спілкування, власне мовні елементи комунікації – дискурс, мовленнєвий жанр, мовленнєвий акт.

У результаті вивчення курсу магістранти повинні:

- знати основні загальні закономірності спілкування людей за допомогою природної мови, організацію засобів мовного коду та знакових

систем у процесах мовленнєвої комунікації (комунікативної взаємодії) особистостей, вплив на засоби мови психічних, соціальних, когнітивних, культурних та інших чинників, а також різноманітних ситуативних складових комунікації, існуючий зв'язок у взаємодії мовних і позамовних засобів комунікації, етапи і закономірності породження і сприйняття мовлення в різних комунікативних умовах, причини комунікативних невдач.

– вміти аналізувати наукову, науково-методичну літературу, пов'язану з основами мовної комунікації, характеристиками мовної та комунікативної компетентності мовців; використовувати знання, уміння і навички з метою встановлення і підтримки необхідних контактів з іншими людьми і впливу на них; створювати власні висловлювання на задану тему із визначенням усіх умов комунікації і мети, ситуації, обставин спілкування; стилю, типу і жанру мовлення.

Важливими питаннями навчальної діяльності магістрантів у процесі формування їхньої комунікативної компетентності є засвоєння майбутніми вчителями початкових класів термінологічного словника мовної, мовленнєвої комунікації, вивчення дефініцій комунікативних понять, висвітлення теоретичних засад комунікації, формування практичних комунікативних умінь і навичок.

Передусім професійна термінологія магістрантів охоплює загальнопедагогічну, психологічну, психолінгвістичну, дидактичну, лінгвістичну, літературознавчу, лінгводидактичні та ін., які є базовими як для розвитку їхньої власної комунікативної компетентності, так і для наступної професійної діяльності, спрямованої на становлення і розвиток комунікативної здатності майбутніх учнів-вихованців. Ми спинимося на нових комунікативних термінах курсу «Основи мовної комунікації», які є нині актуальними і необхідними для формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя в умовах ВНЗ.

У практику роботи методистів, учителів української мови, студентів педагогічних факультетів увійшли такі комунікативні терміни – мовна особистість, мовленнєва діяльність, комунікація, комунікативна ситуація, дискурс, дискурсивне мовлення тощо.

Термін «мовна особистість» увійшов у вжиток нашої мови у кінці ХХ – на початку ХХІ століть і викликаний до життя необхідністю формувати сучасну людину, яка вмітиме жити і спілкуватися, бути успішною в комунікації, творчо мислити і діяти. Мовна особистість – це «такий носій мови, який добре володіє системою лінгвістичних знань (знає мовознавчі поняття і відповідні правила), репродукує мовленнєву діяльність, має навички активної роботи зі словом, дбає про мову і сприяє її розвитку» [5, с. 85]. Дещо інше визначення мовної особистості, яке заслуговує також на слухну увагу, дає С. Єрмоленко. Це поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматич-

ного здійснення різнобічної мовної діяльності [6, с. 93]. Це така особистість, яка свідомо ставиться до своєї мовної практики, несе відбиток суспільно-соціального, територіального середовища, традицій виховання в національній культурі.

Майбутній учитель початкових класів має стати такою мовною особистістю, а для її формування необхідно навчання мови у ВНЗ підпорядковувати найголовнішому аспекту – комунікативно-діяльнісному, що забезпечуватиме розвиток комунікативно компетентної особистості у процесі навчання, здійснення мовленнєвої діяльності, і яка реалізуватиметься тільки у спілкуванні з іншими людьми.

Акцентуючи увагу на формування комунікативної компетентності студентів-магістрантів педагогічного факультету, необхідно докладніше спинитися на понятті мовленнєвої діяльності.

У психолінгвістиці існують різні моделі мовленнєвої діяльності, які стосуються поетапного процесу породження мовлення. В основному теорії породження мовлення достатньо близькі, вони в певній мірі тільки доповнюють одна одну, конкретизують певні етапи чи виділяють у них окремі складові. О.О. Леонт'єв виділяє три основних етапи мовленнєвої діяльності. У якості першого етапу виступає мотив, який породжує інтенцію (на цьому етапі комунікант має образ результату, але ще не має плану дій, який йому необхідно здійснити, щоб результат матеріалізувався в дійсності) [3, с. 44]. На другому етапі відбувається внутрішнє програмування, на основі якого певним одиницям надаються смислові ознаки і будується функціональна ієрархія цих одиниць. Наступним етапом виступає реалізація мовлення в звуковій чи графічній формі. Вчений виділяє ще і ряд підетапів граматики-семантичної реалізації висловлювання: текстограматичний (перехід на певний об'єктивний код – кодування), фенограматичний (лінійний розподіл кодованих граматичних одиниць мови), синтаксичне прогнозування (введення граматичних характеристик мовним одиницям), синтаксичний контроль (співставлення задуму із комунікативною ситуацією). Лише після внутрішнього програмування висловлювання відбувається його моторне програмування, а потім – реалізація комунікативного акту.

Л. Щерба зазначає, що мовна система проявляється в індивідуальних мовленнєвих системах (комунікативних актах). Співвідношення між мовленнєвою діяльністю і мовним матеріалом, на думку вченого, має тісний взаємозв'язок: індивідуальна мовленнєва діяльність (комунікативний акт) створює мовний матеріал, який виводиться із мовної системи. Формування і розвиток комунікативної компетентності магістрантів, яка тісно пов'язана із успішним комунікативним актом, залежить від знань і вмінь добору мо-

вного матеріалу із загальної мовної системи рідної мови. Взаємозв'язок комунікативного акту особистості і мовної системи можна представити у вигляді такої схеми:

Створення індивідуального комунікативного стилю є соціальним явищем, набутим у процесі розвитку, соціалізації і навчальної діяльності особистості, зокрема студентів як майбутніх вчителів української мови початкової ланки освіти, і водночас несе в собі відбиток традиційного суспільного і особистісного досвіду (виховання, конкретні соціальні умови проживання, суспільне оточення, мовне середовище тощо).

Починаючи з другої половини двадцятого століття, освітні процеси характеризуються значним поворотом до комунікативного навчання, з'явилися наукові доведення не лише суб'єктивності, а й інтерсуб'єктивності у процесі комунікації. Комунікація – це спілкування, обмін думками, специфічна форма взаємодії людей у процесі їх діяльності (в даному випадку – навчальній).

Вітчизняний мовознавець Ф. Бацевич лінгвістичний термін комунікація розуміє як «один із модусів існування явищ мови (поряд із мовою і мовленням); смисловий та ідеально-змістовий аспект соціальної взаємодії, спілкування; складова спілкування поряд з перцепцією та інтеракцією; складний, символічний, особистісний, трансакційний, часто неусвідомлюваний процес обміну знаками, під час якого транслюється певна інформація зовнішнього або внутрішнього характеру, а також демонструються в статусні ролі, в яких перебувають учасники спілкування стосовно одного. У широкому розумінні комунікація має місце завжди, коли певній поведінці або її результату приписується певне значення і вони сприймаються як знаки або символи. У вузькому розумінні – спілкування за допомогою мовних і/або паралінгвістичних і невербальних засобів з метою передачі інформації [1, с. 79–80].

Поняття «комунікативна компетенція» увів у наукову термінологію Д. Хаймс, визначивши її як «притаманні людині знання та вміння успішного й ефективного спілкування» [8, с. 5]. У сучасному науковому обігу ко-

мунікативна компетентність – це здатність доречно і правильно використовувати мову в різноманітних соціально різнотипних ситуаціях спілкування, співвідносити мовні засоби з цілями й умовами спілкування, розуміти стосунки між комунікантами, будувати власне мовлення з урахуванням соціальних норм поведінки та системи культурних уявлень і цінностей певної мови.

Отже, комунікативна компетенція – це сукупність знань про спілкування у різноманітних умовах і обставинах з різними комунікантами, а також знання вербальних і невербальних засад взаємодії, умінь і навичок їх ефективного застосування у конкретній ситуації спілкування в ролі адресанта і адресата.

Комунікативна компетенція, на думку лінгвістів, включає і мовну компетенцію, і дискурсивну, і соціолінгвістичну, іллокутивну, стратегічну, соціокультурну компетенції. Комунікативна компетентність особистості, зрозуміло, є основою вищезазначених компетенцій, перебуває на найвищому щаблі в ієрархії типів компетенцій людини, оскільки поєднує в собі всі інші. З огляду на це вважаємо, що формування комунікативної компетентності особистості є основною метою мовного навчання.

Однією із структурних одиниць мовленнєвої комунікації вважається дискурс, який є одним з основних категорій комунікативної лінгвістики. Дискурс як складне поєднання мовного (вербального) і позамовного (невербального, паралінгвістичного) має варіанти наукових інтерпретацій. Існують різні підходи до визначення сутності дискурсу. В.О. Звєгінцев під дискурсом розуміє два або кілька речень, що знаходяться між собою у змістовій єдності. Останні дослідження у галузі лінгвістики показують, що існує суттєва відмінність між текстом і дискурсом на основі таких критеріїв, як функціональність – структурність, процес – продукт, динамічність – статичність, актуальність – віртуальність [8, с. 280].

На нашу думку, дискурс – це будь-яке висловлювання, що передбачає мовця і слухача та намір першого певним чином впливати на другого. Дискурсивний текст містить «життєвий текст» у його діяльнісному сенсі на тлі тих подій, що в ньому розвиваються, або мовлення, розраховане на соціальний вплив. Це вияв мови як соціально-психічної системи у вигляді емпіричного знака – тексту (тобто реалізація тексту в «живому мовленні») й водночас об'єкт досліджень, спрямованих на створення теорії застосування (використання) мови.

Отже, сучасний учитель української мови як носій кодифікованого варіанта української літературної мови має бути високоосвіченою, професійно компетентною особистістю. В умовах Європейської інтеграції нинішня система освіти досягти такої мети може тільки внаслідок спрямування навчального процесу на формування комунікативної компетентності кожного студента, майбутнього вчителя, який передасть свої знання і вміння своїм учням, прийдешнім поколінням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф.С. Бацевич. – К.: Довіра, 2007. – 205 с.
2. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Речевая коммуникация: Учебник / О.Я. Гойхман, Т.М. Надеина. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 272 с.
3. Леонтьев А.А., Рябова Т.В. Фазовая структура речевого акта и природа планов // Планы и модели будущего в речи (Материалы к обсуждению). – Тбилиси, 1970. – С. 27–52.
4. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003.
5. Словник-довідник з української лінгводидактики / За ред. М.І. Пентиліук. – К., 2003.
6. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001.
7. Щерба Л.В. преподавание иностранных языков в средней школе / Л.В. Щерба. – М.: Просвещение, 1993. – 410 с.
8. Hymes D. On Communicative Competence // C.J. Brumfit and K. Johnson (Eds.). The Communicative Approach to Language Teaching. – London, 1979. – p. 5–27.